

ДО УЧАСТІ ВОЛОДИМИРА АНТОНОВИЧА
У XII АРХЕОЛОГІЧНОМУ З'ЇЗДІ В ХАРКОВІ 1902 р.
(за листами Єгора Рєдіна)

На кінець XIX – початок XX ст. археологія була ще досить молодю наукою. Одним з її піонерів в Україні був В. Антонович, який заклав першу вітчизняну археологічну школу. До його учнів на ниві археології, насамперед, можна віднести М. Грушевського, В. Ляскоронського, К. Мельник, Д. Багалія, М. Біляшівського, Хв. Вовка, В. Данилевича, В. Доманицького та Д. Щербаківського¹. Тому не випадково вже сучасники високо оцінювали вченого як археолога².

На думку В. Антоновича, історія і археологія складають одне ціле. Як відмічав Г. Павлуцький, ідеєю Антоновича була позиція, що “Археологічні матеріали – се ті ж само джерела історичної науки, як і літописи”³. На сьогодні ця думка звучить щонайменше дивною, однак сто років тому її потрібно було ще стверджувати. І В. Антонович її наполегливо і послідовно провадив у своїх лекціях і польовій археології, яка, за спогадами І. Линниченка, являла для Антоновича “таку саму нездоланну принаду, як полювання для пристрасного мисливця. Це був його літній відпочинок”⁴. Таким чином, цілком справедливо вчений вважається засновником вітчизняної археологічної школи⁵. До того ж, вчений був першим, хто на основі

¹ *Козловська В.* Значіння проф. В.Б. Антоновича в українській археології // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах / Упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. Т. 2. К., 1997, с. 352. Див. також: *Калакура Я.С.* Українська історіографія: Курс лекцій. К., 2012, с. 187.

² *Павлуцький Г. В.* Антонович, як археолог // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах / Упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. Т. 2. К., 1997, с. 331–335; *Завитневич В.* Из воспоминаний о В.Б. Антоновиче, как археологе // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах / Упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. Т. 2. К., 1997, с. 335–338; *Ляскоронський В.* Володимир Боніфатієвич Антонович, як археолог // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах / Упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. Т. 2. К., 1997, с. 338–342; *Козловська В.* Вказ. праця, с. 343–352; *Макаренко М.* В.Б. Антонович як археолог // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах / Упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. Т. 2. К., 1997, с. 353–355. Пор.: *Ульяновський В., Короткий В.* Володимир Антонович: образ на тлі епохи. К., 1997, с. 101–111.

³ *Павлуцький Г.* Вказ. праця, с. 333.

⁴ Цит. за: *Ульяновський В., Короткий В.* Вказ. праця, с. 106.

⁵ *Павлуцький Г.* Вказ. праця, с. 333; *Завитневич В.* Вказ. праця, с. 336; *Козловська В.* Вказ. праця, с. 343; *Макаренко М.* Вказ. праця, с. 355; *Верзили А.* Мої спогади про чернігівських археологів // Український історик, 1991, № 1–2, с. 158; *Ульяновський В., Короткий В.* Вказ. праця, с. 101.

археологічного матеріалу намагався окреслити район розселення східнослов'янських племен і встановити їх зв'язок з пізнішим населенням краю⁶. Загалом Г. Павлуцький в археології поставив ім'я В. Антоновича поруч з іменами Ф. Буслаєва, І. Забеліна, І. Срезневського та гр. Уварова⁷.

В. Завитневич відмічає таку позитивну рису В. Антоновича, як обережність у висновках, позаяк “потрібно пам'ятати, із усіх неточних наук археологічна, мабуть, є найбільш неточною і, як така, вона відкриває широкий простір для гри найширшої фантазії, для нічим нестримного свавілля”⁸.

Підсумовуючи внесок В. Антоновича в археологічну науку, Д. Самоквасов наголошував на внеску вченого насамперед в опрацювання території Наддніпрянської України (“Південно-західного краю”), що, таким чином, разом з Керчу і Кримом з археологічного боку стала найбільш вивченою територією Російської імперії⁹.

Г. Павлуцький поділяє археологічну діяльність В. Антоновича на два періоди: 1) до кінця 80-х рр. XIX ст., коли вчений проводив польові дослідження і накопичував матеріал, і 2) з 90-х рр. XIX ст., коли робився синтез і узагальнення¹⁰. 1895 р. В. Антонович видав археологічну мапу Київщини та Волині. За цим зразком були складені археологічні мапи Поділля Ю. Сіцинським та Харківщини Д. Багалієм для XII Археологічного з'їзду. Важливо відмітити, що до В. Антоновича археологічна література Східної Європи не мала мап такого характеру¹¹. За висновками В. Ляскоронського, ці мапи “є велика вкладка в науку і надовго будуть правити за потрібне джерело для вирішення багатьох питань, як у галузі археології, так і в історії”¹². В. Козловська також наголошує, що “у галузі передісторії та археології В. Антонович не залишив без уваги жодної цікавої знахідки, жодного виявлення чогось нового, не кажучи вже про його власні

⁶ Ляскоронський В. Вказ. праця, с. 342.

⁷ Павлуцький Г. Вказ. праця, с. 331.

⁸ Завитневич В. Вказ. праця, с. 336. Див. також: Козловська В. Вказ. праця, с. 350; Макаренко М. Вказ. праця, с. 353.

⁹ За: Павлуцький Г. Вказ. праця, с. 333. Див. також: Супруненко О. Археологічні дослідження В.Б. Антоновича на Полтавщині // Академія пам'яті професора Володимира Антоновича (16–18 березня 1993 р., м. Київ). Доповіді та матеріали. К., 1994, с. 250–256. Те саме: Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах / Упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. Т. 2. К., 1997, с. 376–378; Археологічні розкопки В.Б. Антоновича на Єлисаветградщині // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах / Упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. Т. 2. К., 1997, с. 374–375.

¹⁰ Павлуцький Г. Вказ. праця, с. 334–335.

¹¹ Козловська В. Вказ. праця, с. 350.

¹² Ляскоронський В. Вказ. праця, с. 339.

досліди”¹³. Однак найбільше, за висновками дослідниці, В. Антонович зробив у сфері вивчення могил, подавши перші їх класифікації¹⁴.

Д. Багалій відмічав, що наукові праці Антоновича з археології вирізнялись такими самими рисами, як і історичні: “глибоким вивченням фактичних даних і постійними узагальненнями, що логічно впливають з опрацювання матеріалу”¹⁵. Загалом наукову діяльність вчителя Д. Багалій узагальнив словами: якщо Максимович лише готував цеглини для зведення будівлі української історії, то Антонович зводив уже стіни¹⁶. Прикметно, що саме В. Антонович у 1880 р. був делегований Московським археологічним товариством на Археологічний конгрес у Лісабон¹⁷. Та найкраще виразила значення внеску В. Антоновича в археологічну науку голова Московського Археологічного товариства графиня Уварова у вітальному адресі вченому, виголошеному на XIII Археологічному з'їзді в Катеринославі 17 серпня 1905 р.¹⁸:

“Вельмишановний Володимире Боніфатійовичу!

Дозвольте мені, як останньому із могікан наших перших Археологічних з'їздів, вітати на XIII З'їзді у Вашій особі одного з найстаріших співчленів З'їздів. Не сприйміть за нечемність з мого боку, не гнівайтесь на мене за нагадування про те, що Ви один із *найстаріших членів*; і якщо ця думка може вселити деяку гіркоту у Ваше серце, то Вам на втіху залишається усвідомлення того, що я, яка дала Вам ймення “найстарішого”, все-таки старша Вас. Багато років пройшло з того часу, коли ми вперше зустрілись з Вами на третьому нашому З'їзді, який поклав початок Ваших дружніх відносин з графом. З того часу не проходило жодного З'їзду, в якому б Ви не взяли участі, чи розкопками, чи працями, що залишають завжди слід в археологічній науці і слугують нам завжди керівною ниткою чи вказівкою, без якої не варто приступати до археологічних розшуків. Недавно, складаючи покажчик до праць 12-ти пережитих мною З'їздів, я зареєструвала 36 Ваших повідомлень на З'їздах, з-поміж яких є такі

¹³ Козловська В. Вказ. праця, с. 343–345.

¹⁴ Козловська В. Вказ. праця, с. 346–347; Ульяновський В., Короткий В. Вказ. праця, с. 103.

¹⁵ Багалей Д. Антонович Владимир Бонифатьевич // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах / Упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. Т. 1. К., 1997, с. 27.

¹⁶ Багалей Д. Вказ. праця, с. 26. Подібно: Багалей Д.И. Приветствие Владимира Бонифатьевича Антоновича // Труды Тринадцатого Археологического съезда в Екатеринославе 1905 / Под ред. гр. Уваровой. М., 1908, т. II, с. 201.

¹⁷ Ульяновський В., Короткий В. Вказ. праця, с. 108.

¹⁸ Уварова П.С. Приветствие Владимира Бонифатьевича Антоновича // Труды Тринадцатого Археологического съезда в Екатеринославе 1905 / Под ред. гр. Уваровой. М., 1908, т. II, с. 200–201. Переклад мій.

фундаментальні праці, як Археологічні мапи Київської і Волинської губернії. Не мені, звісно, розбирати їх переваги і оцінювати Ваші наукові заслуги, але не можу не згадати тих зусиль, яких Ви доклали під час підготовчих робіт до Тифліського з'їзду, життя Ваше в степу, на кургані, коли ми приїхали навідати Вас з графом; не можу не згадати наших сумісних з Вами розкопок у Муромському повіті, Володимирської губернії, наші дружні відносини під час роботи другого Київського З'їзду, відносини, які, сподіваюсь, збережуться ще надовго і припиняться лише з закінченням нашого земного існування. Най живе ще многі літа Володимир Боніфатійович Антонович, і най буде він прикладом, як потрібно не лише працювати, але і ставитись до справи і людей, яких колись полюбили”.

Таким чином, вчений був і активним учасником Археологічних з'їздів, що організовувались Московським археологічним товариством, і саме В. Антонович відігравав вирішальну роль у проведенні Археологічних з'їздів в Україні¹⁹. З археологічних з'їздів вперше дослідник взяв участь у другому Санкт-Петербурзькому, куди він був делегований від Київського університету, від імені якого разом з В. Іконниковим тоді виголосив вітальний адрес з'їзду²⁰. Надалі вчений брав участь в усіх археологічних з'їздах до XIII-го Катеринославського включно. Спершу на з'їздах В. Антонович виконував обов'язки секретаря, далі був головою і, врешті, на XII Харківському та XIII Катеринославському – почесним головою секції “Первісних старожитностей”, що свідчило про загальне визнання заслуг вченого в галузі археології. Саме ця тема найбільше і цікавила дослідника на з'їздах, і, коли В. Антоновича обрали головою секції історичної географії та етнографії на VIII Московському археологічному з'їзді 1890 р., в листі до К. Мельник він писав: “Мені хотілось бути секретарем первісних старожитностей”²¹.

У біографістиці В. Антоновича найкраще висвітлено його внесок у проведення XI Археологічного з'їзду в Києві 1899 р., головою Київського підготовчого комітету якого він був²². Натомість до найменш досліджених

¹⁹ *Каковкіна О.М.* Археологічні з'їзди другої половини XIX – початку XX ст. в Україні: Автореф. дис. ... к. іст. н. Дніпропетровськ, 1998, с. 5.

²⁰ Список членов второго Археологического съезда, открытого в С.-Петербурге 7 декабря 1871 г. // Труды Второго Археологического съезда в Санкт-Петербурге. СПб., 1881, вып. 2, с. XXVI, XLII; *Козловська В.* Вказ. праця, с. 344.

²¹ Цит. за: *Ульяновський В., Короткий В.* Вказ. праця, с. 108.

²² Див., наприклад: *Лотоцький О.* Археологічний з'їзд // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах / Упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. Т. 2. К., 1997, с. 358–361.

належать два останніх, в яких учений брав участь, – це XII Харківський 1902 р. та XIII Катеринославський 1905 р. Археологічні з'їзди. Очевидно, це пов'язано з тим, що, як згадував Г. Павлуцький: “Володимир Боніфатієвич на двох останніх не виступав вже з рефератами. З його було досить. Він з радісною надією міг вітати промінь світлої будучини в межах коханої йому науки археології”²³. Про участь В. Антоновича в Харківському з'їзді побіжно згадує В. Козловська²⁴. Ця тема порушується і в листах Є. Редіна до М. Сумцова²⁵. Співробітництво секретаря Харківського підготовчого комітету з проведення XII Археологічного з'їзду Є. Редіна з В. Антоновичем і К. Мельник щодо розкопок у Старобільському і Куп'янському повітах згадує В. Скирда²⁶, на думку якого намічені розкопки тоді не відбулись²⁷, що, як буде показано, не повністю відповідає дійсності.

Таким чином уведення в науковий обіг листів Є. Редіна до В. Антоновича дає змогу більш повно розкрити перипетії з підготовки XII Археологічного з'їзду загалом, та участі в ньому В. Антоновича зокрема. З іншого боку, це листування доповнює епістолярій В. Антоновича, велика частина якого вже стала предметом дослідження і введена в науковий обіг²⁸.

В. Антоновича з Харковом тісно пов'язували і родинні зв'язки. Так, Історико-філологічний факультет Харківського університету закінчив його син – Дмитро, а на початку XX ст. членом Харківського історико-філологічного товариства стала дружина В. Антоновича – К. Мельник²⁹.

²³ Павлуцький Г. Вказ. праця, с. 335.

²⁴ Козловська В. Вказ. праця, с. 350.

²⁵ Сумцов Н. Человек золотого сердца (Профессор Егор Кузьмич Редин). Х., 1909, с. 39–41.

²⁶ Скирда В.В. Профессор Е.К. Редин как археолог // Вісник Харківського державного університету. № 396: Історія. Вип. 29. Харків, 1997, с. 48.

²⁷ Там само, с. 48.

²⁸ Листування Володимира Антоновича з Михайлом Драгомановим // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах / Упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. Т. 2. К., 1997, с. 103–130; Три листи Володимира Антоновича до Антонія Мйодушевського // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах / Упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. Т. 2. К., 1997, с. 136–139; *Синявський А.* З публіцистичної діяльності В.Б. Антоновича. Листування з М.Ф. Комаровим (1889–1901 рр.) // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах / Упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. Т. 2. К., 1997, с. 157–163; *Єфремов С.* З листів Костомарова до Антоновича // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах / Упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. Т. 2. К., 1997, с. 231–232; *Бухбіндер Н.* Листи В.Б. Антоновича до А.Н. Пипіна // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах / Упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. Т. 2. К., 1997, с. 233–234; Лист Володимира Антоновича в Російську Академію наук від 8 січня 1902 р. // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах / Упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. Т. 2. К., 1997, с. 234.

²⁹ Фрадкін В. До питання про суспільно-політичні погляди членів Харківського історико-філологічного товариства // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Харків, 1994, т. 2, с. 7.

Окрім Харкова загалом і підготовки Харківського Археологічного з'їзду В. Антоновича і Є. Редіна поєднувала також музейницька діяльність³⁰. Очевидно, що Є. Редін познайомився з В. Антоновичем ще під час свого перебування разом з Д. Айналовим у Києві, коли, будучи студентами випускного курсу Новоросійського університету, молоді вчені досліджували живопис Києво-Софійського собору. Прикметно, що як для Є. Редіна, так і для Д. Айналова³¹ В. Антонович був беззаперечним авторитетом у польовій археології, в чому, ймовірно, харківський вчений мав змогу засвідчитись на X Археологічному з'їзді в Ризі.

Так, у листі до І. Помяловського від 21 серпня 1896 р. Є. Редін, ділячись враженнями від з'їзду в Ризі, пише: “В Трейдені були здійснені розкопки; я з задоволенням дивився на процес провадження розкопок, позаяк ніколи раніше не бачив їх...”³². Ймовірно це були саме ті розкопки, про які згадує В. Завитневич: “На цьому з'їзді були присутніми декілька закордонних вчених і, на чолі їх, відомий Вірхов. Під час проведення дослідних розкопок виникла можливість зрівняти прийоми В[олодимира] Б[оніфатійовича] з прийомами німецьких учених. Нічого і казати: німці працювали пречудово; але В[олодимир] Б[оніфатійович] і тут, якщо можна так висловитись, побив рекорд у такому плані. Як тільки показувався якийсь предмет, наприклад, меч, Вірхов обережно його розчищав і тут же знімав зі свого місця, при чому якщо виявлявся предмет зломаним, то він виймався по частинах. Нічого подібного В[олодимир] Б[оніфатійович] не допускав: очищувані від землі предмети по одному ним не знімалися зі своїх місць до того часу, доки вся досліджувана ділянка не була очищена. Завдяки такому прийому, помилки щодо місця знаходження знайдених у могилі предметів бути не могло, і поховальна обстановка, наскільки вона збереглась, замальовувалась або фотографувалась повністю

³⁰ Див., наприклад: *Данилевич В.* Проф. В.Б. Антонович та Археологічний музей І.Н.О // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах / Упоряд. В. Короткий, В. Ульянівський. Т. 2. К., 1997, с. 379–390; *Філіппенко Р.І.* Є.К. Редін – завідувач Музеєм витончених мистецтв Харківського університету (1893–1908 рр.) // Південний архів: Збірник наук. праць. Херсон, 2004, вип. 15: Історичні науки, с. 96–101.

³¹ Див. листи Д. Айналова до В. Антоновича: *Гордієнко Д.* З листування Дмитра Айналова з українськими діячами (листи до В. Антоновича, В. Ляскоронського, К. Широцького, В. та Н. Лазурських та В. Маслова) // Софія Київська: Візантія. Русь. Україна. Вип. II: Збірка наукових праць, присвячена 150-літтю з дня народження Дмитра Власовича Айналова (1862–1939 рр.) / Від. ред. д. іст. наук, проф., чл.-кор. НАН України П.С. Сохань; упоряд. Д.С. Гордієнко, В.В. Корнієнко. К., 2012, с. 67–72.

³² Цит. за: *Иодко О.В.* Е.К. Редин: жизнь и деятельность (по материалам петербургских архивов) // Мир русской византистики / Под ред. член.-корр. РАН И.П. Медведева. СПб., 2004, с. 328.

відповідаючи дійсності”³³. Звісно, це не могло не вразити молодого вченого. Тому не випадково у листі до В. Антоновича від 4 червня 1900 р. та М. Сумцова від 15 червня того самого року він називає себе “майбутнім учнем” маститого київського археолога. Прикметно, що з проханням про учнівство до В. Антоновича звертався і знаменитий В. Хвойка³⁴. Це мав бути перший серйозний досвід Є. Редіна в польовій археології. Тому не можу погодитись з твердженням В. Скирди, що на той час ім'я Є. Редіна було широко відоме саме як археолога – в сучасному розумінні³⁵, хоча власних археологічних розкопок вчений не проводив. Всі відомі експедиції Є. Редіна на той час були колективними.

Відкрито називав себе учнем В. Антоновича колега і близький друг Є. Редіна В. Данилевич³⁶. Останній, попри строго науковий підхід, відмічав любов В. Антоновича до свого рідного краю і народу, яким вчений присвятив більшу частину своїх праць, однак ніколи не допускав “навіть тіні якогось національного шовінізму”³⁷. Важливо, що В. Антонович “умів не лише навчити молодь, він робив більше – духовно піднімав її, давав їй те краще, ті високі ідеали, без яких її знання залишались би мертвими і безплідними для неї самої і для інших”³⁸, – риси, без яких викладач залишається лише лектором, але ніколи не стає вчителем.

В. Антонович охоче ділився своїм досвідом і знаннями з археології. В. Данилевич згадував про вчителя, що “відправляючись літом на розкопки, він завжди брав з собою когось із учнів. Точно так само він охоче приділяв масу часу і сил на заняття з окремими слухачами, які цікавились історією, археологією і нумізматикою, при чому і тут намагався зробити з них учених, здатних самостійно і науково працювати в областях, що їх цікавлять”³⁹. Ця підтримка і допомога вчителя відчувалась і за межами університету, по закінченню якого кожен учень Антоновича, “міг бути впевненим, що його учитель пам'ятає про нього, готовий завжди надати йому потрібну допомогу”⁴⁰.

Натомість інший – найвидатніший учень В. Антоновича – М. Грушевський писав про вчителя, що “інтереси наукові тісно сполучені у

³³ Завитневич В. Вказ. праця, с. 338.

³⁴ Козловська В. Вказ. праця, с. 345.

³⁵ Скирда В.В. Вказ. праця, с. 46.

³⁶ Данилевич В. В.Б. Антонович, як професор // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах / Упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. Т. 1. К., 1997, с. 385.

³⁷ Там само, с. 386.

³⁸ Там само, с. 388.

³⁹ Там само, с. 387.

⁴⁰ Там само, с. 388.

ного з інтересами громадянськими, національними та політичними, стояли в тісній залежності від них, звідси відбирали імпульси свої і навзаєм приносили підставовий матеріал для його суспільних, політичних, національних поглядів й їх обоснування⁴¹. Однак тут же відмітив, що В. Антонович не був “бойовою натурою”, він був насамперед представником культурницького українофільства⁴².

В цьому плані характерним є конспіративний лист В. Антоновича від 21 червня 1901 р. до харківських колег з приводу скликання українського з’їзду в Харкові разом з XII Археологічним з’їздом⁴³:

“Шановний пане.

Прошу у Вас вибачення за те, що не маючи честі бути особисто знайомим з Вами, дозволяю собі звернутись до Вас з ласкавим проханням. Цю справу мав запропонувати на Ваш розсуд О.О. Русов, але внаслідок його спонтанного виїзду, я дозволяю собі, за його вказівкою, представити Вам це прохання. Як відомо, 15 серпня відкриється в Харкові Археологічний з’їзд. Багато осіб дуже зацікавлені його роботою, але не маючи можливості постійно слідкувати за рухом археологічної науки, звернулись до мене з пропозицією за два дні до з’їзду, себто 13 і 14 серпня прочитати тут лекцію про головні сучасні здобутки археології. Я, звісно, погодився, якщо знайдеться приміщення людей на 30. О.О. Русов обіцяв переговорити про це з Вами, висловлюючи сподівання, що Ви не відмовите у приміщенні. Так як Олександр Олександрович поїхав, не повідомивши мене про Вашу згоду, то я дозволяю собі ласкаво просити Вас передати Вашу відповідь подательниці цього листа, моїй дружині Катерині Миколаївні, яка і повідомить Вам потрібні деталі. Щиро прошу вибачення за мою настирливість, ласкаво прошу Вас прийняти завірення в моїй глибокій повазі.

Професор *Володимир Антонович*.
Київ 1902, червня 21”.

На разі адресат невідомий, однак, Є. Редін також у листі від 17 червня 1900 р. повідомляє, що на В. Антоновича в Харкові очікують товариші.

⁴¹ *Грушевський М.* Володимир Антонович, основні ідеї його творчості і діяльності // Грушевський М.С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. Львів, 2007, т. 8: Серія “Історичні студії та розвідки (1906–1916)”, с. 185.

⁴² Там само, с. 185.

⁴³ Конспіративний лист Володимира Антоновича до Харкова про скликання всеукраїнського з’їзду в Харкові разом з XII Археологічним від 21 червня 1901 р. / Публікація В. Короткого та В. Ульяновського // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах / Упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. Т. 2. К., 1997, с. 86.

Хто саме очікував на київського колегу однозначно сказати складно. В Харкові до кола В. Антоновича, безумовно, входили Д. Багалій, М. Сумцов та В. Данилевич. Наприклад останні двоє взяли участь у збірці, присвяченій 35-літтю професорської діяльності В. Антоновича з промовистою назвою “Сину України”⁴⁴.

Загалом листи Є. Редіна стосуються археологічного дослідження Харківської губернії, що входило в план робіт Харківського підготовчого комітету, в засіданні якого 25 травня 1900 р. взяв участь і В. Антонович. У своїй доповіді вчений зупинився на проблемі малої вивченості Харківської губернії в археологічному плані. Особливо Антонович наголосив на потребі дослідження курганів, що належать як кочівникам, так і слов'янам. Припустив дослідник і ймовірність знайдення курганів кам'яної доби. Що ж до скитських курганів, то, на думку доповідача, дослідження може дати можливість визначення північної їх межі⁴⁵. Відтак саме до В. Антоновича і К. Мельник як маститих археологів Комітет і звернувся з проханням провести ці дослідження в Старобільському та Куп'янському повітах. На допомогу їм відряджались, власне, Є. Редін, В. Савва, Є. Трифільєв та П. Федоровський. Фінансування експедиції брало на себе Московське Археологічне товариство⁴⁶.

І вже 4 червня 1900 р. Є. Редін повідомляє В. Антоновичу в Київ новини, отримані з Московського комітету: “графиня П.С. Уварова повідомила мені, що проект наших відряджень схвалений Московським археологічним товариством, і так само розподілення асигнованих на відрядженням сум.

Тому на здійснення розкопок протягом місяця у Старобільському повіті Вам належить отримати 300 крб., а пані К.М. Мельник – на розкопки протягом двох місяців у Куп'янському повіті 500 крб.”

Та В. Антонович не приїжджав, а Є. Редін мусив здійснювати реалізацію суто власної програми зі збирання церковних старожитностей Харківщини. Про це вчений писав М. Сумцову від 15 червня 1900 р.:

⁴⁴ Сыну Украины. Сборник статей по южнорусской археологии, истории и истории словесности, поднесенной заслуженному профессору императорского университета св. Владимира Владимиру Бонифатьевичу Антоновичу. К., 1906, с. 19–24: *Сумцов Н.Ф.* О национальном самосознании домонгольской Руси; с. 105–113: [*Данилевич В.*] Из истории управления Слободской Украины в XVII столетии (К биографии острожского черкасского полковника И.С. Саса).

⁴⁵ Протокол пятого заседания комитета по устройству XII-го археологического съезда в Харькове, 25 мая 1900 г. // Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII Археологического съезда / Под ред. проф. Е.К. Редина. Харьков, 1902, т. 1, с. 52–53.

⁴⁶ Там же, с. 53.

“Дуже шкодую, що не можу точно визначити Вам час, коли я розраховую приїхати до Вас у Боромлю, для того, щоби звідти здійснити наукову екскурсію по Сумському і Охтирському повітах.

Уявіть собі – неприємний сюрприз, піднесений нам Харківським губернатором!..

У засіданні з гр. Уваровою він обіцяв нам видати відкриті листи на право проведення розкопок. Нині ж, коли комітет надіслав йому прохання про це, він відмовляється, посилаючись на закон: немов би лише Археологічна комісія має право видавати такі листи, а тому він надіслав Археологічній комісії клопотання про видачу нам цих листів. І ось тепер доводиться очікувати на них. Сьогодні мав приїхати проф. Антонович, і якщо не приїде, то приїде на днях, а листів все ще немає. Мені очікування тим більше неприємне, що я хотів би близько 2-х тижнів побувати в якості учня при розкопках. Далі, якби учнівство моє закінчилось до 1 липня, то після цього я маю їхати з О.С. Лебедєвим у Білгород; після, близько 10–15 липня планується весілля; після тижнів двох – бажано була б прогулянка з майбутньою дружиною – куди? – залежно від коштів і обставин. Після, врешті, близько 1 серпня, чи точніше з 1 серпня – уже поїздка по церквах Харківської губернії”⁴⁷.

Однак вже того самого дня Є. Редін отримав листа від В. Антоновича. Останній повідомляв про свою хворобу, що, власне, і стала на заваді його приїзду до Харкова. Однак це розв’язало харківському колезі руки і він одразу (лист від 16 червня) написав М. Сумцову про свої плани: “Сьогодні надіслав Вам казенного листа з одними повідомленнями і планами. І сьогодні ж пишу Вам другий лист – після отримання листа від проф. В.Б. Антоновича із Києва. Він пише, що був дуже хворий, нині одужав і лише на початку липня буде в змозі приїхати в Харків на розкопки. Очікувати його так довго, нічого не роблячи, мені ніяк не можна, маючи до того ж іще на увазі, що в ½ липня намічається моє весілля. Тому я вирішую їхати до Вас у Боромлю, і так ми вже разом склали план нашої поїздки.

Віду я до Вас у неділю зранку об 11 год. 59 хв. і буду в Боромлі близько 6 год. вечора. Зустріньте мене, будь ласка. На поїздку я розраховую затратити час до 3 липня, на яке число повернусь у Харків, щоби очікувати Антоновича”⁴⁸.

⁴⁷ Сумцов Н. Человек золотого сердца..., с. 39. Переклад мій.

⁴⁸ Там само, с. 40–41.

Про свій виїзд з Харкова Є. Редін повідомив і В. Антоновича листом від 17 червня 1900 р.: “Користуючись вільним часом, я відправляюся у поїздку по Охтирському і Сумському повітах у пошуках за церковними старожитностями. До 3 липня я повернуся і буду очікувати Вас. Якщо Ви зможете приїхати лише пізніше, то повідомте мене, будь ласка, щоби я міг повідомити своїм товаришам, що живуть поза Харковом і очікують Вашого приїзду”. Однак відкриті листи не поступили навіть на 8 липня, про що Є. Редін знову ж писав В. Антоновичу в Київ: “Відкритих листів із Канцелярії Харківського губернатора все ще немає. Сьогодні я заходив у канцелярію і мені пояснили, що видадуть нам листи лише після відповідного дозволу Археологічної комісії, на що піде ще 1–1½ тижні”. І тут же додає: “Лист Московського Археологічного товариства, за словами Канцелярії, немає сили: урядники можуть не дозволити проводити розкопки”.

Відтак, Є. Редіну, очевидно, так і не поталанило стати учнем самого В. Антоновича. Однак певним чином це компенсувалось участю Є. Редіна в експедиції найближчої учениці В. Антоновича – його дружини К. Мельник⁴⁹, яка вже на той час впевнено заявила про себе як про фахового археолога. Дослідниця проводила розкопки майже по всій території України, спершу разом з В. Антоновичем, а згодом і самостійно⁵⁰. В рамках підготовки Харківського археологічного з'їзду К. Мельник провела розкопки в Куп'янському повіті, про що і доповіла на з'їзді в засіданні I відділення “Первісні старожитності” 24 серпня 1902 р.⁵¹ Доповідь викликала жваву дискусію, в якій взяли участь В. Антонович, Д. Багалій, Ю. Кулаковський, В. Завитневич, Д. Самоквасов та інші учасники відділення.

Сам В. Антонович з доповіддю не виступав, однак брав активну участь у засіданнях з'їзду, віддаючи перевагу секції старожитностей

⁴⁹ Не випадково, саме Є. Редін на засіданні Харківського попереднього комітету 10 жовтня 1900 р. зачитав звіт К. Мельник про розкопки в Куп'янському повіті, здійснені протягом липня 1900 р.: Протокол заседания комитета по устройству XII-го археологического съезда в Харькове, 10 октября 1900 г. // Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII Археологического съезда / Под ред. проф. Е.К. Редина. Харьков, 1902, т. 1, с. 68.

⁵⁰ Руденко Г.Г. Життєвий та творчий шлях К.М. Мельник-Антонович // Історія і культура Придніпров'я: невідомі та маловідомі сторінки. Науковий щорічник. Вип. 6. Дніпропетровськ, 2009, с. 123.

⁵¹ Мельник Е.Н. Археологические раскопки в Ахтырском и Купянском уездах, Харьковской губернии // Труды Двенадцатого Археологического съезда в Харькове 1902 г. / Под ред. гр. Уваровой. М., 1905, т. 3, протоколы, с. 361–364; Известия XII Археологического съезда в Харькове, 1902, № 13, с. 185–186. Стаття: Мельник Е.Н. Раскопки курганов в Харьковской губ. // Труды Двенадцатого Археологического съезда в Харькове 1902 г. / Под ред. гр. Уваровой. М., 1905, т. 1, с. 673–743. Детальніше про ці розкопки див. мою статтю у цій збірці.

первісного суспільства. Так, окрім обговорення доповіді дружини, 26 серпня він взяв участь у обговоренні доповіді П. Перелешина⁵². Також передав Харківському комітету деякі свої матеріали з археології Чернігівської губернії та надав допомогу у складанні археологічної карти Харківської губернії Д. Багалія⁵³. З підготовки до з'їзду В. Антонович співпрацював і з Ніжинським історико-філологічним товариством⁵⁴.

Окрім того, саме В. Антонович разом з А. Степовичем, М. Ясинським та М. Петровим доповіли на засіданні Історичного товариства Нестора Літописця 28 вересня 1902 р. про роботу XII Археологічного з'їзду в Харкові. Зокрема В. Антонович зупинився на огляді етнографічної, археологічної та картографічних виставок з'їзду. Щодо виголошених на Харківському з'їзді рефератів, то вчений дав огляд етнографічної тематики, а також окремо зупинився на виданнях археологічних карт Харківської губернії Д. Багалія і Перелетка та Симбірської губернії Поліванова⁵⁵, що було близьким власним дослідженням В. Антоновича.

Таким чином, попри те, що В. Антонович не виголосив жодного власного реферату на Харківському з'їзді, його участь була далеко не другорядною. Листи ж Є. Редіна до київського вченого дають змогу не лише доповнити чи уточнити відомості про організацію і проведення XII Археологічного з'їзду, а й показати наявність особистих контактів двох учених, позаяк, як у працях, присвячених В. Антоновичу, так і Є. Редіну, ця інформація відсутня. Таким чином, з одного боку, листи розширюють інформацію про коло особистого спілкування обох учених, а з другого – на прикладі листування харківського і київського вчених показують комунікативну взаємодію в українській науці початку ХХ ст.

Листи Є. Редіна до В. Антоновича зберігаються в фонді листів (ф. III) Інституту рукописів Національної бібліотеки України імені В. Вернадського. Листи подаються мовою оригіналу за сучасним російським правописом.

⁵² Известия XII Археологического съезда в Харькове., 1902, № 14, с. 221.

⁵³ Юренко С.П. Археологічні з'їзди в Україні. К., 2004, с. 23, 26.

⁵⁴ Доклад председателя историко-филологического общества при институте князя Безбородко, профессора Добиаша, о результатах деятельности состоящей при Обществе особой комиссии по собиранию археологических и этнографических сведений, а также предметов древности в пределах Черниговской губ., к XII археологическому съезду // Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII Археологического съезда / Под ред. проф. Е.К. Редина. Харьков, 1902, т. 1, с. 198, 199, 201.

⁵⁵ Антонович В.Б. О трудах XII Археологического съезда в Харькове // ЧИОНЛ, 1903, кн. 17, вып. 1, с. 50.

1. *Є. Редін – В. Антоновичу, Харків – Київ, 4 червня 1900 р.*⁵⁶

Глубокоуважаемый Владимир Бонифатьевич!

Графиня П.С. Уварова⁵⁷ уведомила меня, что проект наших командировок одобрен Московским археологическим обществом⁵⁸, а равно распределение ассигнованных на командировки сумм.

Поэтому на производство раскопок в течении месяца в Старобельском уезде⁵⁹ Вам надлежит получить 300 руб., а г-же Е.Н. Мельник⁶⁰ – на раскопки в течении двух месяцев в Купьянском уезде⁶¹ 500 руб.

Будьте так добры – сообразовите передать об этом г-же Мельник, я, не зная ее адреса, лишен возможности написать ей. Деньги Вы можете получить по уведомлении меня, или по приезде своем в Харьков, где я буду ожидать Вас, так как свои командировки предполагаю начать с ученичества у Вас.

⁵⁶ Лист написано на бланку Попереднього комітету з підготовки XII Археологічного з'їзду. У верхньому лівому куті штамп: “Предварительный комитет по устройству XII Археологического съезда в г. Харькове Июня 4 дня 1900 г. № 73 г. Харьков”.

⁵⁷ Уварова, Парасковія Сергіївна (1840–1924), графиня, уроджена княжна Щербатова – історик, археолог. Після смерті чоловіка – графа Уварова очолила Московське археологічне товариство (1885). З того часу стала організатором всіх дальших археологічних з'їздів. Була обрана почесним членом Російської академії наук (1895), професором Дерптського (1888), Харківського (1906), Казанського (1910) та Московського (1910) університетів, а також СПб. археологічного інституту (1891) та Лазарівського ін-ту східних мов (1902). Див.: *Уварова П.С.* Былое. Давно прошедшие счастливые дни. М., 2005, 368 с. (Труды Государственного Исторического музея); *Хратова Л.Е.* Одна страница сиятельной жизни. Ростов-на-Дону, 2003.

⁵⁸ Московське Археологічне товариство (1864–1923) – створено в Москві з ініціативи графа Уварова та Г. Строганова. Метою діяльності Товариства був розвиток археології у всіх її проявах. Важлива увага приділялась дослідженню старожитностей та охороні пам'яток історії та культури. Протягом 1869–1911 рр. Товариство організувало 15 Археологічних з'їздів, що являли собою найбільші наукові форуми Російської імперії, з них 6 відбулось в Україні. Основним друкованим органом Товариства був журнал “Древности”, що виходив по серіях. Також Товариство видавало “Труды Археологических съездов”. В. Антонович та Є. Редін були дійсними членами Товариства.

⁵⁹ Старобільський повіт Харківської губернії. Нині – територія Луганської області. м. Старобільськ – районний центр однойменного району Луганської області.

⁶⁰ Мельник-Антонович, Катерина Миколаївна (1859–1942) – відомий український історик, археолог, громадська діячка. Друга дружина В. Антоновича. Випускниця історико-філологічного відділу Київських вищих жіночих курсів (1883). Член НТШ та Українського наукового товариства в Києві. З 1919 р. – співробітниця Всеукраїнської Академії Наук, з 1924 – дійсний член ВУАН. Див.: *Ясь О.В.* Мельник-Антонович (Антонович-Мельник) Катерина Миколаївна // Енциклопедія історії України. Т. 6: Ля–Мі. К., 2008. с. 598–599; *Руденко Г.Г.* Вказ. праця, с. 121–129.

⁶¹ Куп'янський повіт Харківської губернії – нині переважно територія Харківської області. м. Куп'янськ на сьогодні місто обласного підпорядкування, адміністративний центр однойменного району Харківської області, саме місто до складу району не входить.

Прося благосклоннейшего внимания к Вашему будущему ученику и в ожидании въезда Вас в Харьков в половине июня, остаюсь с глубоким уважением

Е. Редин.

Старомосковская ул., д. № 3, кв. 9.

IP НБУВ, ф. III, од. зб. № 47117, арк. 1–1зв., автограф.

2. Є. Редін – В. Антоновичу, Харків – Київ, 17 червня 1900 р.⁶²

Глубокоуважаемый Владимир Бонифатьевич!

Глубоко сожалею, что Вам пришлось перенести болезнь, но очень рад, что Вы уже поправляетесь и надеетесь в первых числах июля приехать в Харьков. Пользуясь свободным временем, я отправляюсь в поездку по Ахтырскому и Сумскому уездах⁶³ в поисках за церковными древностями. К 3 июля я вернусь и буду ожидать Вас. Если Вы в состоянии будете приехать лишь позже, то уведомите меня пожалуйста, чтобы я мог сообщить своим товарищам, живущим вне Харькова и ожидающим Вашего приезда.

О присылке открытых листов я сообщу Вам, хотя и буду вне Харькова. Надеюсь, что к 3 июля, они будут уже у меня дома.

Желая Вам здоровья, остаюсь с глубоким уважением,

Ваш Е. Редин.

IP НБУВ, ф. III, од. зб. № 47115, арк. 1–1зв., автограф

3. Є. Редін – В. Антоновичу, Харків – Київ, 8 липня 1900 р.⁶⁴

Глубокоуважаемый Владимир Бонифатьевич!

Открытых листов из Канцелярии Харьковского губернатора всё еще нет. Сегодня я заходил в канцелярию и мне объяснили, что выдадут нам листы лишь после соответствующего разрешения Археологической комиссии⁶⁵, на что потребуется еще 1–1½ недели.

⁶² Лист написано на бланку Попереднього комітету з підготовки XII Археологічного з'їзду. У верхньому лівому куті штамп: "Предварительный комитет по устройству XII Археологического съезда в г. Харькове Июня 17 дня 1900 г. г. Харьков".

⁶³ Охтирський та Сумський повіти Харківської губернії. Нині – територія Сумської області. Снт. Охтирка – нині районний центр однойменного району Сумської області; м. Суми – обласний і районний центр України.

⁶⁴ Лист написано на бланку Попереднього комітету з підготовки XII Археологічного з'їзду. У верхньому лівому куті штамп: "Предварительный комитет по устройству XII Археологического съезда в г. Харькове Июля 8 дня 1900 г. № 106 г. Харьков".

⁶⁵ Імператорська Археологічна комісія – державна установа Російської імперії, офіційний науковий центр з археології. Заснована 1859 р. на базі Комісії з дослідження старожитностей,

Сообщаю это Вам на всякий случай и покорнейше прошу известить меня о деньгах, и о времени приезда Вашего в Харьков: я Вас буду ожидать. Очень будет досадно, если Канцелярия задержит нас со своими листами. Написал по этому поводу Д.И. Багалею⁶⁶ в Анапу⁶⁷ (дача Щербатова⁶⁸) и гр. Уваровой в Муром⁶⁹, Владим[ирской] губ[ернии].

Остаюсь с глубоким уважением,

Ваш Е. Редин.

P.S. Лист Московского Археол[огического] общества, по словам Канцелярии, не имеет силы: урядники могут не разрешить проводить раскопки.

По просьбе гр. П.С. Уваровой Вам выделяется Комитетом 300 экз[емпляров] программ по собиранию церковных древностей⁷⁰.

IP НБУВ, ф. III, од. зб. № 47116, арк. 1–1зв., автограф.

була підпорядкована Міністерству імператорського двору і уділів, розташовувалась у Зимовому палаці. З 1889 р. комісія була єдиною установою, що мала право видавати відкриті листи на проведення археологічних розкопок на державних, міських і селянських землях, за винятком земель поміщиків. До функцій комісії також входила реставрація та охорона пам'яток. Була ліквідована більшовиками в 1919 р. – її функції перейшли до Російської Академії історії матеріальної культури.

⁶⁶ Багалій, Дмитро Іванович (1857–1932) – відомий український історик, громадський та політичний діяч. Випускник Університету св. Володимира (1880), однак деякий час навчався в Харківському університеті. Учень В. Антоновича. 1882 р. захистив магістерську дисертацію, 1887 – докторську на тему: “О колонизации степной окраины Московского государства”. Викладав у Харківському університеті, протягом 1906–1910 рр. – ректор. З 1883 р. – член Харківського історико-філологічного товариства. Був одним з організаторів харківського архіву та етнографічного музею Харкова. Очолював Харківський підготовчий комітет з проведення XII Археологічного з'їзду. 1918 р. його було обрано першим віце-президентом Української Академії Наук і першим головою історично-філологічного відділення УАН. У 1920-ті рр. повністю перейшов на службу більшовицькій владі, за що критикувався студентством. Див.: *Сарбей В.Г., Кравченко В.В.* Академік АН УРСР Д.І. Багалій (До 125-річчя з дня народження) // УІЖ, 1982, № 11; *Кравченко В.В.* Д.И. Багалей: Научная и общественно-политическая деятельность. Харьков, 1990.

⁶⁷ Анапа – місто на півдні Росії, нині центр Анапського міського поселення Краснодарського краю Російської Федерації.

⁶⁸ Дачі князя Щербатова, на літо здавались відпочивальникам.

⁶⁹ На сьогодні м. Муром – адміністративний центр Муромського району Володимирської області Російської Федерації. З 2006 р. утворює міський округ Муром, до складу самого району не входить. У Муромі було помістя графині Уварової, де була зосереджена її бібліотека і де вона проводила більшість часу. Там саме жила її сім'я.

⁷⁰ Програма для собирания сведений по церковным древностям для XII археологического съезда в Харькове // Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII Археологического съезда / Под ред. проф. Е.К. Редина. Харьков, 1902, т. 1, с. 25–28.